

وزن و قافیه، دو معیار برای تعیین قدمت اشعار شفاهی: مطالعه موردی در وزن و قافیه کلامات یارسان

مسعود محمدی‌راد^۱

دانشجوی دکتری زبان‌شناسی همگانی، دانشگاه بوعلی سینا

امید طبیب‌زاده^۲

دانشگاه بوعلی سینا

چکیده

کلامات، نام سروده‌های مذهبی یارسان به زبان گورانی است که در زمره سروده‌های شفاهی ایرانی قرار می‌گیرد. در این مقاله قصد داریم با بررسی تعدادی از کلامات یارسان، تنوع وزن و قافیه را در این متون بررسی کنیم. به این منظور به بررسی چند متن، که اطلاع درستی از تاریخ نگارش آنها در دست نیست، می‌پردازیم و با بررسی شیوه تثبیت وزن و قافیه در این اشعار، قدمت آنها را نسبت به هم تعیین می‌کنیم. تنوع وزن و قافیه در کلامات یارسان مبنایی روش‌شناختی در اختیار ما قرار می‌دهد، که براساس آن می‌توان نشان داد که متون قدیم‌تر تنوع وزن و قافیه بیشتر، و متون جدیدتر وضعیت تثبیت‌شده‌تری دارند.
کلیدواژه‌ها: کلامات یارسان، گورانی، وزن، قافیه.

---

1. rad.masud@gmail.com

2. otabibzadeh@yahoo.com

۱- مقدمه

سروده‌های ایرانی به دو دسته کلی تقسیم می‌شوند: سروده‌های شفاهی یا سروده‌هایی که مبتنی بر سنتی شفاهی و قدیم بوده‌اند، و سروده‌های مکتوب یا سروده‌هایی که زیر تأثیر نوشتار و شعر عروضی فارسی پدید آمده‌اند (طیب‌زاده، ۱۳۹۱: ۵۳). کلامات، نام سروده‌های مذهبی آیین یارسان^۱، به کردی گورانی، است. طیب‌زاده کلامات را، مانند اقوال ایزدی‌ها، در زمره سروده‌های شفاهی ایرانی قرار داده است و نشان داده که هر کلام متشکل از چند بند^۲، و هر بند مرکب از چند مصراع است. از جمله ویژگی‌های سروده‌های شفاهی ایرانی یکی این است که قافیه ندارند و مصراع‌ها، از حیث وزن، متنوع‌اند (طیب‌زاده، ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲). منظور از تنوع وزن این است که تعداد هجاها در مصراع‌های یک بند به یک اندازه نیست. طیب‌زاده وزن اشعار یارسان را تکیه‌ای-هجایی می‌داند و نشان می‌دهد که قافیه در سروده‌های شفاهی ایرانی، به صورت ناقص وجود دارد، یا گاهی اصلاً وجود ندارد. در این مقاله با بررسی ۴۰۰ مصراع از چند متن یارسان، سعی داریم تنوع قافیه و وزن را در این متون بررسی کنیم تا مشخص شود آیا کلامات یارسان، بر طبق آنچه گفته شده، تنوع وزن و قافیه را نشان می‌دهند یا خیر؟ و اگر نشان می‌دهند در هر کدام به چه نسبتی است؟ به این منظور در بخش ۲ مقاله به پیشینه تحقیق می‌پردازیم. در بخش ۳ تنوع وزن را در متون یارسان بررسی می‌کنیم. در بخش ۴ این اشعار به لحاظ قافیه بررسی می‌شوند و بخش ۵ به نتیجه‌گیری اختصاص دارد.

۲- پیشینه تحقیق

در مورد وزن شعر در سروده‌های شفاهی ایرانی تحقیقات مفصلی صورت گرفته است. از میان آثاری که به کردی و گورانی به نگارش درآمده است می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: کریون^۳ بروگ (۱۹۹۵)، وزن شعر اقوال ایزدی‌ها را بررسی کرده است. نقشبندی (۱۳۹۲)، وزن شعر اشعار عامیانه هورامی را، که گونه نزدیک به گورانی است، بررسی کرده است. طاهراحمد (۱۳۹۰)، وزن اشعار کردی را بررسی کرده است. اما آنچه به تحقیق ما بیشتر مربوط می‌شود،

۱. یارسان (Yārsān)، یا اهل حق، به آیینی اطلاق می‌شود که در قرن ۱۴ میلادی توسط سلطان اسحاق در غرب ایران و بخش‌هایی از شمال شرق عراق تأسیس شد. متون این آیین غالباً به زبان گورانی است (هالم ۱۹۸۲).

2. stanza

3 . P. G. Kreyenbroek

دو پژوهش از طبیب‌زاده (۱۳۹۱ و ۱۳۹۳) است: طبیب‌زاده، در مقاله اول (۱۳۹۱)، اقوال ایزدی‌ها و کلامات یارسان را در پرتو برخی از سروده‌های ایرانی غربی مقایسه کرده است. وی با استفاده از دو معیار انسجام درون‌متنی و طول مصراع و بیت، اقوال و کلامات را بررسی کرده است. با استفاده از معیار انسجام درون‌متنی، وی عنوان می‌دارد که در متون ایزدی‌ها، عوامل انسجام درون‌متنی وجود ندارند و اقوال آنها بدون نظم و ترتیب خاصی در کنار هم قرار گرفته‌اند (۱۳۹۱: ۵۷). در حالی که در کلامات یارسان عوامل انسجام درون‌متنی صورت کامل و دقیقی دارند و کلامات به صورتی منظم در کنار هم مرتب شده‌اند. البته مبنای کار طبیب‌زاده کتاب «نامه سرانجام» و بخش «بارگه بارگه» آن است. در حالی که مطالعه دیگر کلامات یارسان می‌توانست این معیار را در مورد کلامات نیز نقض کند. عامل دیگری که طبیب‌زاده در اقوال و کلامات بررسی می‌کند، طول مصراع است: وی با مقایسه ۲۰۰ مصراع از اقوال و ۱۰۰ مصراع از بخش «بارگه بارگه» کلامات، عنوان می‌کند که در اقوال ایزدی، مصراع‌ها طول یکدست ندارند و در مصراع‌های با ۵ هجا تا ۱۸ هجا، به نسبت‌های مختلف، ظاهر می‌شوند، در حالی که اکثر بخش‌های کلامات یارسان تقریباً از مصراع‌های ده‌تایی تشکیل شده‌اند. همچنین طبیب‌زاده ادعا می‌کند که در اقوال و کلامات، بیت وجود ندارد و بندها اکثراً متشکل از تعدادی مصراع‌های فرد است.

طبیب‌زاده در مقاله دوم (۱۳۹۳)، قافیه را در اقوال ایزدی‌ها و کلامات یارسان در پرتو سروده‌های ایرانی غربی مقایسه کرده است. به گفته او، وضع قافیه در کلامات، دقیق‌تر و یکدست‌تر از وضع قافیه در اقوال است. به این معنا که کلامات فاقد قافیه‌های ناقص یا مصراع‌های بی‌قافیه است و ثانیاً هجاهای هم‌قافیه در آنها منحصراً به دو شکل VC- و CV- است. در حالی که هجاهای هم‌قافیه در اقوال شامل V-، VC-، و CV- است و قافیه‌های ناقص و مصراع‌های بی‌قافیه نیز در آنها وجود دارد (همان: ۴). وی سپس وضع قافیه در کلامات و اقوال را با سایر سروده‌های ایرانی مقایسه کرده و بیشتر بودن کاربرد قافیه CV- نسبت به قافیه VC- و همچنین وجود قافیه V- را در اقوال، جزو ویژگی‌هایی می‌داند که در دیگر سروده‌های شفاهی ایرانی دیده نمی‌شود و این را دلیلی بر قدیمی‌تر بودن اقوال نسبت به دیگر سروده‌ها می‌داند.

در بخش ۳، با بررسی چهار کلام یارسان، تنوع تعداد هجاها را در مصراع‌ها بررسی می‌کنیم تا مشخص شود آیا چنانکه طبیب‌زاده گفته، این مصراع‌ها همه ده‌هجایی هستند یا خیر و در

صد به‌کارگیریِ مصراع‌های ده‌هجایی در کلاماتِ مختلف به چه اندازه است. انتظار می‌رود کلامات قدیمی‌تر درصد کمتری از مصراع‌های ده‌هجایی را نشان دهند. در بخش ۴ این چهار کلام را از حیث قافیه مقایسه می‌کنیم تا مشخص شود، طبق گفته طبیب‌زاده، آیا قافیه در اشعار یارسان منحصراً هجای CV- و VC- دارد یا خیر؟ و آیا قافیه‌های ناقص و مصراع‌های بی‌قافیه در این کلامات وجود دارد؟ و در نهایت اینکه از روی قافیه‌ها می‌توان به قدمت این متون پی برد: انتظار می‌رود کلامات قدیمی‌تر، قافیه‌های ناقص و موارد بی‌قافیۀ بیشتری داشته باشند و همچنین تنوع قافیه در آنها بیشتر باشد.

۳- تنوع وزن در اشعار یارسان

در این بخش چهار کلام یارسان، شامل دورهٔ پردیور^۱ و بخشی از دورهٔ باباناعوث از دفتر پردیور^۲، دورهٔ هفتوانه، دیوان گوره، و کلام نوروز از حیث تنوع تعداد هجا در مصراع‌ها بررسی می‌شوند. به این منظور برای هر کلام ۴۰۰ مصراع انتخاب شد و تعداد هجاها در مصراع‌ها مورد بررسی قرار گرفت:

۳-۱- دفتر پردیور

بخش‌هایی که از دفتر پردیور انتخاب شدند، شامل دورهٔ باباخوشین و بخشی از دورهٔ باباناعوث است. باباخوشین و باباناعوث هر دو قبل از سلطان اسحاق می‌زیسته‌اند. از جمله ویژگی‌های این دفتر وجود بندهای با مصراع‌های فرد، نبود وزن خاص در مصراع‌ها، و نبود قافیه در برخی از بندها و یکسان نبودن طول مصراع‌ها از حیث تعداد هجا است. در مورد تاریخ نگارش این دفتر اطلاع دقیقی در دست نیست اما احتمالاً به قرن دهم هجری باز می‌گردد. از دفتر پردیور ۶۰۴ مصراع انتخاب و مشاهده شد که حدود ۴۶٪ از مصراع‌ها ده‌هجایی، و بقیهٔ مصراع‌ها ۷ تا ۱۹ هجایی‌اند. به‌عنوان مثال بند زیر نمونه‌ای از تنوع تعداد هجا را در مصراع‌ها نشان می‌دهد:

۱. pardiwar

۲. از پروفسور کریون بروک، رییس سمینار ایران‌شناسی دانشگاه گوتینگن به خاطر در اختیار قرار دادن این منبع کمال سپاس را داریم.

وزن و قافیه، دو معیار برای تعیین قدمت ... | ۵

sefida bāz-em sar bāl=em kawi ده هجایی
white-IZ eagle-1SG top arm=1SG livid

باز سفیدی هستم که روی بال‌هایم کیبود است

malawāni=mān kardan ja āw āmu-y یازده هجایی
swimming=1PL do.PST in water PN-ADP

در آبِ آمو شنا کرده‌ایم

ruž=mān kardan wa šaw šaw=mān kardan wa roy دوازده هجایی
day=1PL do.PST to night night=1PL do.PST to day

روز ما را تبدیل به شب کردند و شبمان را به روز

xerqe-y Xušin bi tān puy هفت هجایی
cloth-IZ PN COP.PST 2PL.CLC thread

خرقه خوشین پودتان بود

to čiš-ni čani šāh o šāhbāzān be-kar-i
2SG who-COP.PRS with king and princess SBJ-do-2SG
da?wā=w adwi هفده هجایی

fight=and complaint

تو کی هستی که بر علیه شاه و شاهبازان دعوا و شکایت کنی؟

در جدول (۱) تعداد هجاها در هر مصراع و کاربرد آنها در دفتر پردیور آمده است:

جدول ۱- تعداد و درصد کاربرد هجا در ۶۰۴ مصرع از دفتر پردیور

تعداد هجا	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷ و ۱۸ و ۱۹
درصد کاربرد	۱/۸۲	۵/۷۹	۱۱/۹۲	۴۵/۶۹	۱۴/۹۰	۸/۹۴	۴/۱۳	۳/۴۷	۱/۸۲	۱	۱۶

همان‌طور که در جدول مشاهده می‌شود، مصراع‌های ده هجایی ۴۵/۶۹٪ کل مصراع‌ها را در بر می‌گیرند. این به این معناست که وزن کلامات در دفتر پردیور منحصراً ده هجایی نیست و بعداً خواهیم دید که از این لحاظ این کلامات به سروده‌های شفاهی نزدیک‌ترند.

۲-۳- دیوان گوره

دیوان گوره مجموعه‌ای از کلامات یارسان، مشتمل بر دوره تولد تا رحلت حضرت سلطان است. این دیوان به وسیله حضرت پیرموسی (ملا رکن‌الدین) به رشته تحریر درآمده است (حسینی، ۱۳۸۲: ۴). در این دیوان نگارنده، علاوه بر دوره تولد تا رحلت حضرت سلطان، در مورد آداب و رسوم آیین یارسان اطلاعاتی داده است. وی اشعار را، به پیروی از اشعار فارسی، تنظیم کرده است در حالی که در برخی بندها یک مصراع اضافی وجود دارد که حاکی از مفردبودن تعداد مصراع‌هاست. در اینجا نیز ۴۰۰ مصراع به صورت تصادفی انتخاب شد و از حیث تعداد هجاها مورد بررسی قرار گرفت. بند زیر نمونه‌ای از تنوع هجا در این دیوان است (همان: ۱۳):

هشت هجایی kuštena čani darwiš-ān sezā=t

punishment=2SG kill.INF like mendicant-PL

مجازات تو کشتن است همانند درویشان

ده هجایی Sirwān wa luma pey xalq-e tā bu-y

so become-3SG to lesson for people-IZ PN

تا درس عبرتی برای مردم سیروان شوی

نه هجایی wa zuwān to har ramz yāri m-āri

2SG still secret PN IPFV-bring.PRS-2SG to tongue

تو همیشه سر آیین یاری را به زبان می‌آوری

bējga Meryam kasi waku to nā-mān wey

except PN somebody like 2SG NEG.stay.INF in this

jahān ده هجایی

world

بجز مریم کسی مثل تو در این دنیا نمانده است.

جدول (۲) تعداد و درصد هجاهای به کاررفته را در دیوان گوره نشان می‌دهد:

جدول ۲- تعداد و درصد کاربرد هجا در ۴۰۰ مصرع از دیوان گوره

۱۴	۱۲	۱۱	۱۰	۹	۸	تعداد هجا
۱/۲۵	۱/۲۵	۳/۵	۸۳/۵	۱۱/۲۵	۱/۵	درصد کاربرد

وزن و قافیه، دو معیار برای تعیین قدمت ... | ۷

پیداست که مصراع‌های ده هجایی ۸۳/۵٪ کل مصراع‌ها را به خود اختصاص داده‌اند، که در مقایسه با دفتر پردیور تعداد مصراع‌های ده هجایی بسیار بیشتری به‌کار گرفته شده است. همچنین در اینجا تنوع تعداد هجا در مصراع‌ها کاهش یافته است. پس می‌توان نتیجه گرفت که این دیوان جدیدتر از دفتر پردیور است.

۳-۳- دوره هفتوانه

دوره هفتوانه مشتمل بر ۶۰ بند و بخشی از نامه سرانجام است. ۴۰۰ مصراع از ۲۳ بند دوره هفتوانه به طور تصادفی انتخاب شد و از حیث تعداد هجا مورد بررسی قرار گرفت. بررسی مصراع‌ها نشان می‌دهد تعداد مصراع‌های ده هجایی به طور قابل ملاحظه‌ای بیشتر از دیگر هجاهاست. مثال زیر نمونه‌ای از تعداد هجاها در یک بند است (صفی‌زاده، ۱۳۶۱: ۶۸):

از jamem kardan haftād=o do pir-a یازده هجایی
1SG collect=1SG do.INF seventy=and two old-DEF
من هفتادودو پیر را برای ارشاد شما گرد آورده‌ام

nawadu nu tan jam-o safir-a ده هجایی
ninety nine person group=and master-COP
نودوننه تن در جمع، پایه سفیری و مرشدی را دارند

xawardār bu be-kardi wir نه هجایی
informed COP.PRS SBJ-do.PST remember
آگاه باشید و فکر کنید و بدانید

sāheb kamān=u tarkeš=u tira ده هجایی
owner bow=and quiver=and arrow-COP.PRS.3SG
که در این مسلک صاحب کمان و ترکش و تیر،

sabt=eš bekardi haftwān-a pira ده هجایی
prove=3SG SBJ-do.PST PN-IZ old-DEF
هفتوانه هستند و آنان نیز پایه دستگیری و ارشاد دارند

benyām šāhed-an nay rāy jazira ده هجایی
PN witness-3SG in opinion island
بنیامین در این جزیره دین شاهد و گواه است

sārā ma-kardi hāšā=w taqsira ده هجایی
 desert NEG-do.PST denial=and sin
 در صحرای محشر حاشا نکنید و تقصیری مرتکب نشوید

har kasi pey wi=š nan-yu tazwira ده هجایی
 each person for self=3SG NEG-COP hypocrisy
 هیچکس نباید دروغ بگوید و تزویر بکارد

war na farad ru gešt mu-wān gira ده هجایی
 othrwise tomorrow day all IPFV-become captured
 وگرنه فردا همگی گرفتار خشم الهی خواهید شد

na-mu-waxaši-tān ja ruy sarir-a ده هجایی
 NEG-IPFV-forgive-2PL in day throne-ADP
 و در روز پسین، که خداوند بر سریر عدالت می‌نشیند، شما را نمی‌بخشد.
 جدول زیر تعداد و درصد هجاها را در دوره هفتوانه نشان می‌دهد:

جدول ۳- تعداد و درصد کاربرد هجا در ۴۰۰ مصرع از دوره هفتوانه

۱۲	۱۱	۱۰	۹	۸	تعداد هجا
۱/۲۵	۲	۸۶/۵	۱۰	۱/۲۵	درصد کاربرد

همان‌طور که از جدول پیداست، مصراع‌های ده هجایی ۸۶/۵٪ کل مصراع‌ها را به خود اختصاص می‌دهند که در مقایسه با دفتر پردیور تعداد مصراع‌های ده هجایی بسیار بیشتر به کار گرفته شده است. همچنین در اینجا تنوع تعداد هجا در مصراع‌ها کاهش یافته است.

۳-۴- کلام نوروز^۱

نوروز یکی از ۳۶ کلامی است که در قرن نوزدهم توسط سید براهه سروده شده است. شیوه نگارش این اشعار به سبکی بسیار ساده است. اشعار به پیروی از شعر عروضی فارسی تنظیم شده‌اند، اما در بعضی بندها یک مصراع اضافی وجود دارد، که نشان می‌دهد اشعار در اصل به

۱. از آقای دکتر بهروز چمن‌آرا از گروه ایران‌شناسی دانشگاه گوتینگن، که این منبع را در اختیار ما قرار دادند، کمال سپاس را داریم.

وزن و قافیه، دو معیار برای تعیین قدمت ... | ۹

صورت شفاهی بوده‌اند. در مورد کلام نوروز نیز ۴۰۰ مصراع به طور تصادفی انتخاب شد و تعداد هجاها در مصراع‌ها مورد بررسی قرار گرفت. بند زیر با نام «شاهزادهٔ برّبار» تنوع تعداد هجاها را در مصراع نشان می‌دهد:

pey češ   nemaki   ezhār   هفت هجایی
for what=3SG NEG-IPFV-do speech

چرا لب به سخن نمی‌گشایی

ezhār   bekar   waku   sawār   ku   نه هجایی
speech SBJ-do like rider mountain

مانند سوارِ کوه لب به سخن بگشا

wa zāt-e   dorost   dāwud-i   hu   hu   ده هجایی
to nature-IZ right God-ATT INTERJ INTERJ

به ذاتِ درستِ داوودی هو هو

جدول زیر تعداد و درصد هجاها را به کاررفته را در کلام نوروز نشان می‌دهد:

جدول ۴- تعداد و درصد کاربرد هجا در ۴۰۰ مصرع از کلام نوروز

تعداد هجا	۷	۸	۹	۱۰	۱۱
درصد کاربرد	۱/۲۵	۱/۷۵	۳/۷۵	۹۳/۵	۱/۷۵

در اینجا نیز مصراع‌های ده هجایی بیشترین درصد کاربرد را دارند. همچنین درصد کاربرد مصراع‌های ۸، ۹، و ۱۱ هجایی، به ترتیب از دفتر پردیور تا کلام نوروز کمتر می‌شود و به درصد مصراع‌های ده هجایی افزوده می‌شود.

با توجه به آنچه گفته شد می‌توان نتیجه گرفت که وجود مصراع‌های ده هجایی در اشعار یارسان الگوی غالب است اما این الگو بسته به دوره‌های مختلف تفاوت دارد. با توجه به الگوی تعداد هجا می‌توان نتیجه گرفت دفتر پردیور در دوره‌ای قبل از سه کلام دیگر به نگارش درآمده و احتمالاً دخل‌وتصرف در آن کمتر رخ داده است. در بخش بعد وضع قافیه‌ها را در این چهار کلام مورد بررسی قرار می‌دهیم تا مشخص شود آیا از لحاظ قافیه تفاوتی بین این کلامات وجود دارد و این که الگوی کلی قافیه در اشعار یارسان چگونه می‌تواند باشد. اگر الگوی قافیه هم

مؤید قدیم‌تر بودن دفتر پردیور نسبت به موارد دیگر باشد، معلوم می‌شود شیوه ما برای سنجش قدمت متن درست بوده است.

۴- مقایسه قافیه در کلامات یارسان

قافیه در اقوال و کلامات علاوه بر انجام نقش اصلی خود، یعنی ایجاد پیوند جانیشینی و آوایی میان مصراع‌ها، مرز میان بندها را نیز نمایش می‌دهد (طیب‌زاده، ۱۳۹۳: ۲). در این بخش وضع قافیه را در دفتر پردیور، دیوان گوره، دوره هفتوانه و کلام نوروز بررسی می‌کنیم. طیب‌زاده اشعار یارسان را مرکب از قافیه‌های CV- و VC- می‌داند، که در آن درصد کاربرد قافیه VC- بسیار بیشتر از قافیه CV- است. وی تصریح می‌کند که قافیه‌های ناقص و نیز مصراع‌های بی‌قافیه در این اشعار مشاهده نشده‌اند. توضیح آنکه قافیه ناقص قافیه‌ای است که واج‌های متناظر در آن، از حیث محل یا شیوه تولید، اندکی با هم متفاوت باشند. مثلاً بند ۲ در بخش ۱.۴، دو قافیه کامل (-at) و یک قافیه ناقص (-ad) دارد. تفاوت -ad و -at تنها از لحاظ صامت پایانی آن است و این تفاوت، به لحاظ واکداری، واج -d است. در این بخش ابتدا قافیه را در اشعار یارسان بررسی و سپس مشخص می‌کنیم که چه نوع قافیه‌هایی در این اشعار، با چه درصدی به کار رفته‌اند، و درصد قافیه‌های VC- به CV- در هر کلام از کلام‌ها به چه صورت است. انتظار می‌رود این اختلاف درصد در کلام‌های قدیمی‌تر کمتر باشد.

۴-۱- دوره پردیور

چهارصد مصراع از دوره پردیور انتخاب شد و وضع قافیه در آنها مورد بررسی قرار گرفت. به وضع قافیه در چند بند از این کلام توجه می‌کنیم:

بند ۱: ā- (۴ مصراع): -v

بند ۲: -sat (۲ مصراع): -cvc

-sad (۱ مصراع): -cvc : قافیه ناقص

بند ۴: bud (۳ مصراع): cvc

kač (۱ مصراع): بی‌قافیه

بند ۵: ā- (۳ مصراع): -v

šod (۱ مصراع): بی‌قافیه

بند ۶: šad (۳ مصراع): CVC

همان‌طور که مشاهده می‌شود، کلام دفتر پردیوری، علاوه بر قافیه‌های کامل، قافیه‌های ناقص نیز دارد. واج‌های متناظر در قافیه‌های کامل عیناً یکی هستند، اما این واج‌ها در قافیه‌های ناقص، از حیث محل یا شیوه تولید، تفاوت اندکی با هم دارند (طیب‌زاده، ۱۳۹۳). مثلاً بند ۶، سه قافیۀ کامل، یعنی šad (=CVC) دارد. اما بند ۲، دو قافیۀ کامل (-at) و یک قافیۀ ناقص (-ad) دارد. تفاوت -ad و -at تنها از لحاظ صامت پایانی آنهاست و این تفاوت، به لحاظ واکداری، واج -d است. با بررسی چهارصد مصراع از دفتر پردیوری این نتایج به دست آمد^۱:

جدول ۵- درصد کاربرد انواع قافیه در ۴۰۰ مصراع از دوره پردیور

ناقص		∅	کامل					نوع قافیه
-VC	-CV		-VCC	-V	CVCC	-CV	-VC	
۲	۱	۵	۲	۳/۵	۹/۵	۲۳	۵۴	درصد کاربرد

با توجه به جدول، قافیه‌ها در دفتر پردیوری متنوع‌تر از آن چیزی است که تصور می‌شد. طیب‌زاده قافیه را، در آن دسته از اشعار یارسان مورد بررسی خود، تنها متشکل از -CV و -VC می‌داند و قایل به وجود قافیۀ -V و قافیۀ ناقص و مصراع‌های بی‌قافیه نیست. از طرفی قافیۀ -V را تنها مختص به اقوال ایزدی‌ها می‌داند. وضع قافیه‌ها در این جدول نشان می‌دهد که کلامات این دفتر به سنت قدیم شفاهی سروده‌های ایرانی تعلق دارند. توجه شود که قافیۀ -CV و -VC از قافیه‌های دیگر پرکاربردترند و جمعاً ۷۷٪ قافیه‌ها را به خود اختصاص داده‌اند. هرچه درصد مجموع این دو قافیه کمتر باشد، شعر قدیمی‌تر است. و هرچه درصد مجموع این دو قافیه بیشتر باشد شعر تثبیت‌شده‌تر و در نتیجه جدیدتر است. در ادامه وضع قافیۀ -CV و -VC را در دیگر کلامات بررسی می‌کنیم.

۱. در اینجا نیز ما به پیروی از طیب‌زاده، ساخت هجایی را تا حد امکان ساده کرده‌ایم. مثلاً قافیه‌های -CV، -VCV و -VCCV را به‌عنوان -CV، و قافیه‌های -VC و -VCCVC را به‌عنوان -VC در نظر گرفته‌ایم.

۴-۲- دیوان گوره

در اینجا نیز ۴۰۰ مصراع برگزیده شدند و وضع قافیه در آنها مورد بررسی قرار گرفت. به وضع قافیه در چند بند از این کلام توجه می‌کنیم (حسینی، ۱۳۸۲: ۱۴):

بند ۱: an- (۴ مصراع): -vc

بند ۲: āk- (۵ مصراع): -vc

āg- (۱ مصراع): -vc: قافیه ناقص

بند ۳: arg- (۲ مصراع): -vcc

بند ۴: ur- (۲ مصراع): -vc

at- (۱ مصراع): -vc: بی‌قافیه

بند ۵: ī- (۳ مصراع): -cv

hi- (۱ مصراع): -cv: قافیه ناقص

بند ۶: fa- (۶ مصراع): -cv

همان‌طور که مشاهده می‌شود در دیوان گوره نیز وجود قافیه ناقص و مصراع‌های بی‌قافیه مشهود است. جدول (۶) نوع و درصد کاربرد قافیه‌ها را در دیوان گوره نشان می‌دهد:

جدول ۶- درصد کاربرد انواع قافیه در ۴۰۰ مصراع از دیوان گوره

ناقص		∅	کامل				نوع قافیه
-vc	-cv	۰/۵	-vcc	-v	-cv	-vc	
۱	۲		۴	۳	۳۵	۵۵	درصد کاربرد

در اینجا نیز، مانند دفتر پردیوری، وضع قافیه‌ها تقریباً مشابه است، با این تفاوت که قافیه CVCC وجود ندارد و درصد کاربرد مصراع‌های بی‌قافیه تقریباً از بین رفته است. این موارد می‌تواند مبین ساده‌تر شدن وضع قافیه و متأخر بودن متن این کلام باشد. همچنین قافیه CV- و VC- مجموعاً ۸۰٪ قافیه‌ها را تشکیل می‌دهند، که از دفتر پردیور بیشتر است.

۴-۳- دوره هفتوانه

وضع قافیه در دوره هفتوانه، ساده‌تر از دو مورد پیش‌گفته است. به‌عنوان مثال به وضع قافیه در بند ۱۴ دوره هفتوانه توجه می‌کنیم (صفی‌زاده، ۱۳۶۱: ۵۶-۵۵):

کرده اول: $\bar{s}a$ - (۶ مصراع): -CV

کرده دوم: $\bar{y}a$ - (۲ مصراع): -CV

کرده سوم: $\bar{d}a$ - (۲ مصراع): -CV

$\bar{q}a$ - (۱ مصراع): -CV : قافیه ناقص

کرده چهارم: $\bar{a}d$ - (۲ مصراع): -VC

کرده پنجم: $\bar{r}u$ - (۳ مصراع): -CV

کرده ششم: $\bar{a}r$ - (۷ مصراع): -VC

نوع و درصد کاربرد قافیه در دوره هفتوانه در جدول زیر آمده است:

جدول ۷- درصد کاربرد انواع قافیه در ۴۰۰ مصراع از دوره هفتوانه

ناقص			∅	کامل				نوع قافیه
-CVCC	-VC	-CV	۰/۲۵	-CVCC	-VCC	-CV	-VC	
۰/۲۵	۰/۵	۱		۰/۲۵	۲	۳۲	۶۳	درصد کاربرد

با توجه به جدول، درصد کاربرد قافیه $-CV$ و $-VC$ نسبت به دو کلام قبلی افزایش یافته و جمعاً ۹۵٪ مجموع قافیه‌ها را به خود تخصیص می‌دهند. همچنین درصد کاربرد قافیه ناقص و مصراع‌های بی‌قافیه، کمتر شده است. این می‌تواند دلیلی بر متأخرتر بودن دوره هفتوانه نسبت به دوره پردیور و دیوان گوره باشد.

۴-۴- کلام نوروز

در بررسی کلامات در کلام نوروز متوجه شدیم که تنوع قافیه نسبت به سه مورد دیگر کاهش یافته و درصد کاربرد قافیه $-VC$ نسبت به قافیه $-CV$ بسیار بیشتر از سه کلام دیگر بود. دو بند زیر نمونه‌هایی از وضع قافیه را در کلام نوروز نشان می‌دهد:

بند ۱: کردهٔ ۱: $\bar{a}n$ - (۲ مصراع): -VC

-an - (۱ مصراع): -VC (قافیه ناقص)

کردهٔ ۲: bu - (۲ مصراع): -CV

بند ۲: bu - (پنج مصراع): -CV

جدول (۸) نوع و درصد کاربرد قافیه‌ها را در کلام نوروز نشان می‌دهد:

جدول ۸- درصد کاربرد انواع قافیه در ۴۰۰ مصراع از کلام نوروز

ناقص			∅	کامل				نوع قافیه
-VCC	-VC	-CV	۰/۵	-V	-VCC	-CV	-VC	درصد کاربرد
۰/۲۵	۰/۲۵	۰/۷۵		۰/۵	۳/۵	۲۲	۷۲/۲۵	

درصد کاربرد قافیه‌های از نوع V - و قافیهٔ ناقص و همچنین مصراع‌های بی‌قافیه در اینجا کاهش چشمگیری دارد. این مورد می‌تواند دلیلی بر متأخر بودن کلام نوروز نسبت به سه کلام قبلی باشد. همچنین درصد مجموع قافیه‌های CV - و VC -، $۹۴/۲۵\%$ است که نسبت به دفتر پردیور و دیوان گوره بیشتر است.

با توجه با آنچه در مورد قافیه‌ها گفته شد، از دو راه می‌توان به قدمت کلامات پی برد: ۱. درصد کاربرد قافیهٔ CV - و VC - و ۲: درصد کاربرد دیگر انواع قافیه در کلامات. با توجه به معیار اول، دفتر پردیور و دیوان گوره کمترین درصد کاربرد قافیه‌های CV - و VC - را دارند: دفتر پردیور ۷۷% ، دیوان گوره ۸۰% ، کلام نوروز ۹۴% و دورهٔ هفتوانه ۹۵% . در واقع تصویر کلی از این قرار است که هر چه از لحاظ تاریخی پیش می‌رویم قافیه‌های VC - + CV - به تدریج جای تمام قافیه‌های دیگر را می‌گیرند. با توجه به معیار دوم، درصد کاربرد دیگر انواع قافیه در دفتر پردیور ۱۶% ، در دیوان گوره ۷% ، در کلام نوروز ۴% و در دورهٔ هفتوانه ۲% است. این آمار حاکی از قدیمی‌تر بودن دفتر پردیور و دیوان گوره نسبت به دو مورد دیگر است. همچنین درصد کاربرد قافیه‌های ناقص و مصراع‌های بی‌قافیه در دفتر پردیور ۸% ، در دیوان گوره $۳/۵\%$ ، در دورهٔ هفتوانه ۲% و در کلام نوروز $۱/۷۵\%$ است. این مورد نیز می‌تواند دلیلی بر قدمت بیشتر دفتر پردیور و دیوان گوره نسبت به دو منبع دیگر باشد.

۵- نتیجه گیری

در این مقاله به بررسی تنوع وزن و قافیه در تعدادی از متون مقدس یارسان پرداختیم و چگونگی حضور این دو را در متون، معیاری برای تعیین قدمت این اشعار قرار دادیم. بر اساس معیار تنوع وزن، مشخص شد که متون یارسان به یکباره ده هجایی نشده‌اند بلکه این اتفاق به صورت تدریجی رخ داده است. در دفتر پردیور، درصد کاربرد مصراع ده هجایی ۴۵٪ است در حالی که این درصد در کلام نوروز به ۹۳٪ می‌رسد. پس می‌توان گفت اشعار یارسان در طول تاریخ مراحل را طی کرده‌اند و تدریجاً به ده هجایی بودن گرویده‌اند. بر اساس معیار دوم، قافیه را در چهار کلام یارسان مورد بررسی قرار دادیم. نتایج نشان داد که، بر خلاف آنچه تصور می‌شد، وجود قافیه در اشعار یارسان تنها مختص به قافیه VC- و CV- نیست و اشعار یارسان از این حیث تنوع بیشتری را نشان می‌دهند و شبیه سروده‌های شفاهی دیگر ایرانی، نظیر اقوال ایزدی‌ها هستند. وجود قافیه V- و همچنین قافیه ناقص و مصراع‌های بی‌قافیه، شاهدهی بر این ادعاست. بر اساس تنوع قافیه نیز قدیمی‌تر بودن دفتر پردیور نسبت به دیوان گوره، دوره هفتوانه و کلام نوروز مشخص شد. به این معنا که در دفتر پردیور درصد کاربرد قافیه‌های CV- + VC- کمتر از کلامات دیگر است، در حالی که در کلام نوروز و دوره هفتوانه این میزان بیشتر است و به عبارتی در این اشعار این دو قافیه، تا حد زیادی، جای دیگر قافیه‌ها را گرفته‌اند.

منابع

- حسینی، سید محمد (۱۳۸۲). *دیوان گوره*. کرمانشاه: انتشارات باغ نی.
- صفی‌زاده، صدیق (۱۳۶۱). *دوره هفتوانه*. تهران: هیرمند.
- طاهراحمد، آمر (۱۳۹۰). "وزن شعر عامیانه کردی و جایگاه آن در ادبیات نوشتاری در مقایسه با وزن شعر عامیانه فارسی". *وزن شعر فارسی از دیروز تا امروز (مجموعه سخنرانی‌های نخستین هم‌اندیشی وزن شعر فارسی و اشعار ایرانی در انجمن زبان‌شناسی ایران)*. به کوشش امید طبیب‌زاده. تهران: نشر آثار فرهنگستان زبان و ادب فارسی. ۲۴۲-۲۲۳.
- طبیب‌زاده، امید (۱۳۹۱). "مقایسه وزن در اقوال ایزدی‌ها با کلامات یارسان در پرتو برخی سروده‌های ایرانی غربی". *ادب پژوهی*. ش ۲۰، ۷۴-۵۳.

طیب زاده، امید (۱۳۹۳). "مقایسه قافیه در اقوال ایزدی‌ها با کلامات یارسان (اهل حق)، در پرتو برخی سروده‌های ایرانی غربی". مجموعه مقالات جشن‌نامه دکتر احمد سمیعی. تهران: انتشارات هرمس، ۳۵۰-۳۲۴.

نقشبندی، زانیار (۱۳۹۲). "وزن شعر اشعار عامیانه هورامی". مجموعه مقالات دومین هم‌اندیشی وزن شعر. به کوشش امید طیب‌زاده. تهران: هرمس.

Halm, H. (1982). Ahl-e Haqq. Encyclopædia Iranica. Retrieved from: <http://www.iranicaonline.org/articles/ahl-e-haqq-people> (accessed January 02, 2016).

Kreyenbroek, P. G. (1995). "Yezidism- Background, Observances and Textual Tradition". *Texts and Studies in Religion*, Vol. 62. New York: The Edwin Mellen Press, Lewiston.